

Jarosław Klas

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
jarek.klas@gmail.com

Od wsi do miasta. Przekształcenia przestrzeni obecnej Nowej Huty na przełomie lat 40. i 50. XX w.

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest ukazanie diametralnej przemiany, jaka zaszła na przełomie lat 40. i 50. XX w. na terenach na wschód od Krakowa w związku z budową Nowej Huty. Temat został przeanalizowany na podstawie literatury oraz własnych dociekań i obserwacji autora. Tekst zawiera charakterystykę przestrzeni dawnych wsi, na których terenie powstała huta stali oraz nowe miasto, ze szczególnym uwzględnieniem budowli sakralnych, dworów i pałaców, a także obiektów o charakterze militarnym, komunikacyjnym, przemysłowym i społecznym. Następnie opisano jak zabudowę nowego miasta wpisano w zastane uwarunkowania naturalne oraz historyczne. Druga część artykułu to charakterystyka architektury i urbanistyki Nowej Huty, a także głównych obiektów użyteczności publicznej nowego miasta.

SŁOWA KLUCZOWE: Nowa Huta – przestrzeń, wieś, miasto

SUMMARY

From the village to the city. Current Nowa Huta space transformations at the turn of 1940s and 1950s

The article aim is presentation of diametrical area transformation on the east side of Kraków at the turn of 1940s and 1950s. The theme was analysed basing on literature and authors studies and observations. The text contains characteristic of space of past villages, where still factory and the new city were built, especially sacred buildings, manor houses and palaces and military, communication, industrial and social objects. Afterwords there is description how the new city development was insert in existing natural conditions and historical communication ways. The second part of article is characterisation of Nowa Huta architecture and town planning and the main public buildings of the new city.

KEYWORDS: Nowa Huta – space, village, city

Początki Nowej Huty nierozzerwalnie wiążą się z powstaniem kombinatu metalurgicznego, dla którego stanowić miała zaplecze mieszkaniowe. Dyskusje dotyczące lokalizacji nowego zakładu toczyły się w latach 1945-1949, a za najpewniejsze miejsce uchodziły rejony nieopodal Kanału Gliwickiego. Pod wpływem wielu czynników, prawdopodobnie zarówno funkcjonalnych, jak i polityczno-ideologicznych, ostatecznie wybrany został obszar na wschód od Krakowa¹. Był to teren opadający od północy w kierunku doliny Wisły, przecięty rzeką Dłubnią. Znajdowało się tam około trzydziestu wsi. W 1951 r. przyłączono do Krakowa

1 O procesie decyzyjnym ws. budowy i wyboru lokalizacji Nowej Huty – zob. J. Salwiński, *Lokalizacja kombinatu metalurgicznego pod Krakowem*, [w:] *Kryptonim „Gigant”. Dzieje nowohuckiego kombinatu w latach 1949-1958*, red. A. Krawczyk, Kraków 2008, s. 7-16; J. Kaliński, *Formalna industrializacja Polski w latach 1949-1955*, [w:] *Narodziny Nowej Huty. Materiały z sesji naukowej odbytej 25 kwietnia 1998 r.*, red. J. Małecki, Kraków 1999, s. 55-76; J. Salwiński, *Decyzja o lokalizacji Nowej Huty pod Krakowem. Stan wiedzy* [w:] *Narodziny Nowej Huty...*, dz. cyt., s. 72-94; J. Aniola, *Huta im. Lenina*, Warszawa 1954, s. 20-25; J. Salwiński, *Powstanie i rozwój Nowej Huty w drugiej połowie XX wieku*, [w:] *Kraków. Nowe studia nad rozwojem miasta*, red. J. Wyrozumski, Kraków 2007, s. 717-720; J. Purchla, *Miasto niepokorne*, [w:] J. Purchla, *Kraków. Prowincja czy metropolia?*, Kraków 1996, s. 123-140; Z. Loreth, *Pierwsze lata budowy huty w Krakowie*, [w:] M. Kaczanowska i in., *Dziedzictwo kulturowe Nowej Huty w rozwoju obszaru strategicznego Kraków-Wschód. Materiały konferencyjne*, Kraków 1997, s. 34; M. Christian, *Początki Nowej Huty w prasie i sprawozdaniach Referatu Ochrony Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Krakowie*, [w:] *Narodziny Nowej Huty...*, dz. cyt., s. 137-169.

dwanaście z nich: Mogiłę, Bieńczycem Mistrzejowice, Zesławice, Kantowice, Krzesławice, Grębałów, Luboczę, Wadów, Pleszów, Ruszczę i Branice, które zajmowały niecałe 65 km² i były zamieszkiwane przez ponad 13 tys. osób². Szczególnie intensywny rozwój przestrzenny tego obszaru przypadł zwłaszcza na średniowiecze, kiedy po obu stronach traktu wiodącego z Krakowa do Sandomierza powstały osady wiejskie i połączyła je sieć dróg lokalnych, dając początek późniejszym wsiom, a obecnym osiedlom³. Osadnictwo na tym terenie posiada jednak o wiele starszą, bogatą historię sięgającą okresu neolitu. Jako najstarsze datowane jest sezonowe obozowisko mamutów, które istniało ok. 18 tys. lat p.n.e. (górny paleolit) na obszarze obecnego kombinatu. Od ok. 5 500 r. p.n.e. obecne były stałe osady ludzkie (przedstawiciele kolejnych kultur: wstęgowej rytej, lendzielskiej, pucharów lejkowatych, badańskiej, ceramiki sznurowej, mierzanowskiej, trzcinieckiej, łużyckiej, lateńskiej – Celtowie, przeworskiej i wreszcie od ok. VI w. n.e. – Słowianie). Śladem po tych najdawniejszych dziejach Nowej Huty jest Kopiec Wandy [II. 1.], którego powstanie datuje się w szerokim przedziale pomiędzy II w. p.n.e. a VIII w. n.e., choć najpewniej pochodzi on z ok. VII-VIII w. n.e. Obiekt ten jest budowlą ziemną o wysokości 14 m, która posiada kształt ściętego stożka. Zgodnie z legendą o Wandzie, kopiec miałby być mogiłą księżniczki Wandy, która skacząc w nurty Wisły popełniła samobójstwo, aby nie wyjść za mąż za niemieckiego księcia. Tymczasem prawdopodobnie było to miejsce kultu pogańskiego. W 1890 r. na szczycie kopca postawiono pomnik w kształcie orla, zaprojektowany przez Jana Matejkę⁴.

Od Kopca Wandy (legendarnej mogiły księżniczki) wzięła nazwę wieś położona nieopodal – Mogiła. W 1222 r., za sprawą biskupa krakowskiego Iwo Odrowąża, zaczął tam powstawać klasztor oo. Cystersów. Najcenniejszymi obiektami cysterskiego opactwa są bazylika p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i św. Wacława w gotyckim (prawdopodobnie

2 B. Klich-Kluczevska, *Nowa Huta. Skąd przychodzimy*, [w:] *Moja Nowa Huta. 1949-2009. Wystawa Jubileuszowa*, red. K. Jurewicz., Kraków 2009, s. 9-10. Czyżyny i Łęg od 1941 r. znajdowały się już w granicach Krakowa. Kolejne miejscowości znajdujące się obecnie na terenie Nowej Huty, takie jak Kościelniki, Górka Kościelnicza czy Łuczanowice, włączane były do Krakowa – stają się tym samym częścią Nowej Huty – w późniejszych latach.

3 L. Danilczyk, M. Kasprzyk, *Wartości kulturowe obszaru dzisiejszych dzielnic nowohuckich. Najcenniejsze zespoły i obiekty zabytkowe do roku 1949*, [w:] *Nowa Huta – przeszłość i wizja. Studium muzeum rozproszonego*, red. J. Salwiński, L.J. Sibila, Kraków 2005, s. 39; M. Lempart, *Mity (i fakty) nowohuckie*, [w:] *Nowa Huta 1949+*, red. Ł. Klimek, Kraków 2013, s. 48.

4 L. Danilczyk, M. Kasprzyk, dz. cyt., s. 39-41; M. Lempart, *Nie od razu Nową Hutę zbudowano*, [w:] *Nowa Huta 1949+*, dz. cyt., s. 9-10; M. Miezan, *Nie od razu Nową Hutę zbudowano*, Kraków 2002, s. 3-11; M. Lempart, *Zapomniane dziedzictwo Nowej Huty. Mogiła*, Kraków 2012, s. 7-17.

z 1 poł. XV w.) drewnianym krucyfiksem otoczonym kultem oraz zabudowania klasztorne, posiadające elementy architektoniczne z XIII w. i ozdobione wczesnorenansowymi freskami Stanisława Samostrzelnika – mogińskiego mnicha. W Mogile znajduje się także, pierwotnie przeznaczony dla lokalnej ludności, drewniany kościół p.w. św. Bartłomieja z 1466 r. (wcześniejsza świątynia w tym miejscu istniała już na pewno w 1329 r.), posiadający wieżę bramną z połowy XVIII w.⁵

Przed 1948 r. na terenie dzisiejszej Nowej Huty wzniesiono także kilka innych obiektów sakralnych. Najstarszym z nich jest niewątpliwie gotycki kościół p.w. św. Grzegorza Wielkiego w Ruszcy, ufundowany ok. 1420 r. przez Wierzbicę z Branic w miejscu świątyni z przełomu XI i XII w. W kościele odnaleźć cenne epitafium fundatora, składające się z kamiennej płyty oraz obrazu na desce. W Górcie Kościelnickiej znajduje się z kolei drewniany kościół p.w. Wszystkich Świętych, wzniesiony w 1648 r. w miejscu wcześniejszego. Ze świątynią sąsiaduje klasycystyczna murowana dzwonnica z bramą z 1823 r. oraz historyzująca plebania z 1881 r. Pierwszej połowy XIV w. sięgają dzieje kościoła św. Wincentego w Pleszowie, który na początku XIX w. zamieniono na murowaną świątynię w stylu klasycystycznym – rzadki przykład tego typu architektury w okolicy. Kościół wyposażono w elementy pochodzące z kościoła Wszystkich Świętych w Krakowie, takie jak ołtarz czy marmurowa posadzka. W kościele przechowywany jest ornat zaprojektowany i ufundowany przez Jana Matejkę – mieszkańca tutejszej parafii. Ostatnią świątynią wybudowaną na omawianym terenie przed powstaniem Nowej Huty był kościół św. Judy Tadeusza w Czyżynach, który powstawał od 1936 r. do II wojny światowej⁶. Sprzed 1949 r. pochodzi również wiele kapliczek i krzyży przydrożnych, a także cmentarze parafialne założone w XIX w. w Pleszowie, Ruszcy, Mogile i Górcie Kościelnickiej (dwa ostatnie z kwaterami żołnierzy poległych podczas I wojny światowej, projektu Hansa Mayra). W Łuczanicach znajduje się natomiast założony w 1787 r. cmentarz kalwiński z kopcem zwieńczonym obeliskiem, przekazany w 1939 r. gminie ewangelickiej w Krakowie⁷.

5 O zabytkach i dziejach Mogiły – zob. M. Lempart, *Zapomniane dziedzictwo Nowej Huty. Mogiła*, dz. cyt.; L. Danilczyk, M. Kasprzyk, dz. cyt., s. 41-44; M. Lempart, *Nie od razu...*, dz. cyt., s. 10-11; M. Miezan, *Nie od razu...*, dz. cyt.

6 Obecnie na terenie Nowej Huty znajduje się jeszcze drewniany kościół p. w. św. Jana Chrzciciela i Matki Boskiej Szkaplerznej w Krzesławicach (XVII w.), który przeniesiono w obecne miejsce w latach 80. XX w. z Jawornika.

7 L. Danilczyk, M. Kasprzyk, dz. cyt., s. 44-48; M. Lempart, *Nie od razu...*, dz. cyt., s. 11-13; M. Lempart, *Zapomniane dziedzictwo Nowej Huty. Kościelniki*, Kraków 2006, s. 8-9; *Zapomniane dziedzictwo Nowej Huty. Pleszów*, red. A. Biedrzycka, A. Kutylak-Hapanowicz, Kraków 2007, s. 7, 9-10; M. Lempart, *Zapomniane dziedzictwo Nowej Huty. Łuczanowice*, Kraków

Na przełomie lat 40. i 50. XX w., oprócz miejsc skarłanych, charakter przestrzeni terenów Nowej Huty kształtowały również pałace oraz dwory wraz z zabudowaniami folwarcznymi, otoczone parkami krajobrazowymi i posiadające wielowiekową tradycję, a niegdyś należące m.in. do Braniczkich, Czartoryskich, Ostrogskich, Tarnowskich, Sanguszków, Morsztynów, Wodzickich, Kierchmayerów, Popielów, Badenich, Żeleńskich, Mycielskich, Hugo Kołłątaja czy Jana Matejki. W Branicach znajduje się zespół dworski, sięgający swoimi dziejami XV w. Składa się na niego renesansowy dwór Braniczkich z elementami obronnymi – tzw. lamus – z ok. 1603 r. z zachowanym portalem oraz kominkiem projektu Santi Guccio. Na przełomie XVIII i XIX w. rodzina Badenich wzniosła obok klasycystyczny dwór (typ dworku polskiego). W sąsiedniej Ruszcy, przez wieki należącej podobnie jak Branice do rodu Gryfitów-Braniczkich, zachował się wzniesiony w 1863 r. przez Pawła Popiela dwór w typie willi neorenesansowej. W Kościelnikach natomiast znajduje się założenie pałacowo-parkowe wybudowane w XVII w. przez Morsztynów w stylu barokowym, które w drugiej połowie XVIII w. Eliaś Wodzicki przebudował w stylu klasycystycznym. W miejscu dawnej drewnianej rezydencji Czartoryskich w Pleszowie w latach 30 XIX w. Wincenty Kirchmayer wybudował murowany dwór, który w początku XX w. hrabia Kazimierz Robert Osiecimski-Hutten-Czapski przebudował w eklektyczną willę. Od przełomu lat 20. i 30. XX w. aż do 1960 r. mieścił się tam sierociniec prowadzony przez Zgromadzenie Córek Bożej Miłości. W 1874 r. w Wadowie Józef Badeni wybudował – w miejsce starszego – neorenesansowy dwór. Po II wojnie światowej mieściła się w nim szkoła. Inny ciekawy obiekt stanowi drewniany dworek w Krzesławicach, należący pod koniec XVIII w. do Hugona Kołłątaja, a od 1876 r. do Jana Matejki. Na początku XX w. właściciele Łuczanowic – Mycielscy – wybudowali pałac zaprojektowany przez Tadeusza Stryjeńskiego w stylu historyzującego modernizmu, włączając w jego obręb kaplicę kalwińską, ukończoną w 1636 r. Obiekt łączył się z dawnym drewnianym dworem z XVIII w., który należał do niegdysiejszych właścicieli wsi – Żeleńskich i który rozebrano w 1953 r. Pozostałe wsie, takie jak Bieńczyce czy Mogiła, będące niegdyś dobrami kościelnymi, posiadały mniej okazałe dworki i wille, często zachowane po dziś dzień.

Pośród innych zabudowań mieszkalnych do połowy XX w. dominowały typowe dla krajobrazu podkrakowskiego niewielkie domy drewniane, które można odnaleźć jeszcze w Mogile, Bieńczycach czy Krzesławicach,

---

2007, s. 5, 11, 15-16; M. Lempart, *Krótką historia Łuczanowic*, [w:] *Szkice z dziejów Łuczanowic*, red. M. Fryźlewicz, Kraków 2009, s. 14-15; A. Gotfrejów-Tarnogródzka, *Z dziejów krakowskich ewangelików – lata łuczanowickie*, [w:] *Szkice z dziejów...*, dz. cyt., s. 36-38; M. Lempart, J. Górski, *Zapomniane dziedzictwo Nowej Huty. Ruszcza i Branice*, Kraków 2009, s. 6, 11-13.

choć z roku na rok jest ich coraz mniej – pomimo apeli o przeniesienie, wyburzona została m.in. chałupa z XIX w. przy ul. Kopaniec 15 w Mogile. Domy murowane posiadali bardziej zamożni i znaczący mieszkańcy. W Bieńczycach na przykład do dziś przy skrzyżowaniu obecnych ulic Cienistej i Kocmyrzowskiej stoi dom Franciszka Ptaka, nadbudowany w początkach XX w. salą ćwiczeń Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”⁸.

Charakterystycznym elementem krajobrazu terenów na wschód od Krakowa w połowie XX w. były także pola uprawne i sady, lasy (np. zachowany do dziś tzw. Lasek Mogilski), młynówki, jak również obiekty o charakterze militarnym, komunikacyjnym, przemysłowym i społecznym. W drugiej połowie XIX w., w ramach budowy trzeciego pierścienia Twierdzy Kraków, na obecnych terenach Nowej Huty wzniesiono forty, które połączono drogą rokadową. Do dziś zachowały się forty: 48 „Bato-wice”, 48a „Mistrzejowice”, 49a „Dłubnia”, 49 „Krzesławice”, 49¼ „Grę-bałów” oraz 49½ a „Mogiła”. W 1951 r. zniszczono fort 15 „Pszorna”, przecinając go obecną al. Jana Pawła II, a w latach 1968-1970 wyburzono niszczone już od 1950 r. zabudowania furtu 49½ „Kopiec Wandy”⁹. W połowie XIX w. wytyczono nową drogę do Kocmyrzowa, a od 1890 do 1965 r. przez Czyżyny, Bieńczyce, Krzesławice i Grębałów prowadziła linia kolejowa z Krakowa do Kocmyrzowa, przebiegająca wzdłuż obecnej al. Jana Pawła II i ul. Kocmyrzowskiej. W 1900 r. uruchomiono istniejący do połowy lat 50. XX w. dodatkowy odcinek kolei z Czyżyn do Mogiły¹⁰. Na północ od centrum wsi Czyżyny w 1912 r. założono lotnisko Rakowice-Czyżyny, działające do 1963 r.¹¹. We wschodniej części Czyżyn w 1937 r.

-
- 8 L. Danilczyk, M. Kasprzyk, dz. cyt., s. 39, 48-51; M. Lempart, *Nie od razu...*, dz. cyt., s. 13-14; M. Lempart, *Zapomniane dziedzictwo Nowej Huty. Kościelniki*, dz. cyt., s. 5-8; *Zapomniane dziedzictwo Nowej Huty. Pleszów*, dz. cyt., s. 9-12; M. Lempart, *Zapomniane dziedzictwo Nowej Huty. Łuczanowice*, dz. cyt., s. 11-13; A. Gotfrejów-Tarnogórska, dz. cyt., s. 36-37; M. Lempart, *Zapomniane dziedzictwo Nowej Huty. Wadów*, Kraków 2010, s. 20, 23; M. Lempart, J. Górski, dz. cyt., s. 16, 22, 24; M. Lempart, *Zapomniane dziedzictwo Nowej Huty. Krzesławice*, Kraków 2011, s. 15-21; M. Lempart, *Zapomniane dziedzictwo Nowej Huty. Mogiła*, dz. cyt., s. 11, M. Miezan, *Zapomniane dziedzictwo Nowej Huty. Bieńczyce*, Kraków 2014, s. 11-19, 28; M. Warszawski, *Historyczna chałupa mogilska czeka na cud*, [online], <http://www.dziennikpolski24.pl> [dostęp 13 czerwca 2016 r.].
- 9 Szerzej o fotach w Nowej Hucie – zob. *Forty austriackie w Nowej Hucie*, red. M. Baran, Kraków 2015; H. Łuksik, A. Turowicz, *Twierdza Kraków – znana i nieznaną. Przewodnik turystyczny. Cz. 1: Odcinek północno-wschodni od Wisły do Traktu Olkuskiego*, Kraków 2001, s. 33-45; L. Danilczyk, M. Kasprzyk, dz. cyt., s. 52-53;
- 10 O historii kolei Kraków-Kocmyrzów – zob. R. Garbacik, *Historia kolei Kraków-Kocmyrzów*, Kraków 1997.
- 11 Więcej o lotnisku Rakowice-Czyżyny – zob. K. Wielgus, *Rakowice-Czyżyny. Lotnisko Krakowa*, Kraków 2002; R. Kasprzycki, *Rakowice-Czyżyny w latach 1921-1955. Krakowskie lotnisko w służbie wojskowej i cywilnej*, Kraków 2010.

wybudowano Wytwórnię Tytoniu Przemysłowego, która pod inną nazwą funkcjonuje do dziś¹². W wioskach położonych nad Dłubnią wznoszono natomiast młyny, takie jak tzw. Młyn Lelitów w Bieńczycach, pracujący do lat 90. XX w. czy funkcjonujący do dziś młyn w Krzesławicach. W lokalny podkrakowski pejzaż wpisane były karczmy, w tym chyba najsłynniejsza w okolicy „Pod Buciorami”, znajdująca się w Bieńczycach, odwiedzana przez odbywającego służbę w nieodległym krzesławickim forcie Wincen-tego Witosa i należąca do działacza ludowego Franciszka Ptaka. W nie-kórych wsiach funkcjonowały szkoły. I tak przykładowo w Mogile pod koniec XIX w. wzniesiono szkołę, którą potem zamieniono na urząd gminy i siedzibę policji, a w latach 30. XX w. powstał budynek Szkoły Po-wszechnej Publicznej im. Królowy Wandy. W Krzesławicach Jan Ma-tejko ufundował dla dzieci ze wsi drewniany budynek szkoły, działającej do lat 60. XX w. Do dziś natomiast funkcjonuje założona w 1818 r. szko-ła w Kościelnikach. Z kolei pierwszą szkołę w Bieńczycach uruchomiono w 1820 r., a nowy jej budynek powstał w 1913 r.¹³

Na początku lutego 1949 r., jak relacjonuje Kronika Nowej Huty, ra-dziecki inż. Pleszkow miał stanąć na Kopcu Wandy, wskazać ręką na za-śnieżone okoliczne pola i powiedzieć po rosyjsku, że „Tu można by naj-lepiej rozplanować hutę”¹⁴. Niedługo potem zaczęła powstawać koncepcja urbanistyczna i architektoniczna Nowej Huty, tworzona do drugiej poło-wy lat 50. XX w. dla terenów na wchód od Krakowa przez zespół młodych architektów i urbanistów, którymi kierował Tadeusz Ptaszycy¹⁵. Zgodnie z jej założeniami pierwotny obszar nowego miasta wpisany został w za-stane uwarunkowania naturalne oraz historyczne ciągi komunikacyjne, tworzące kształt trójkąta równoramiennego zlokalizowanego pomiędzy wiejskimi zabudowaniami Czyżyn, Mogiły, Krzesławic i Bieńczyc [Il. 2]. Od południa ograniczyła go skarpa wiślana (dawne koryto Wisły) oraz przebiegające wzdłuż niej stary trakt z Krakowa do Sandomierza i odno-ga kolei kocmyrzowskiej z Czyżyn do Mogiły. Zachodnie ramię trójkąta stanowiły linia kolejowa i droga, prowadzące z Czyżyn do Kocmyrzowa.

12 *Nasza historia*, [online], <http://pmi.com/pl> [dostęp 8 sierpnia 2015 r.].

13 M. Lempart, *Zapomniane dziedzictwo Nowej Huty. Kościelniki*, dz. cyt., s. 9; M. Lempart, *Zapomniane dziedzictwo Nowej Huty. Mogiła*, dz. cyt., s. 9-11, 28-29, 33; M. Lempart, *Zapomniane dziedzictwo Nowej Huty. Krzesławice*, dz. cyt., s. 6-7, 20, 22-26; M. Miezan, *Zapomniane...*, dz. cyt., s. 25, 30-37; L. Danilczyk, M. Kasprzyk, dz. cyt., s. 39.

14 T. Gołaszewski, *Kroniką Nowej Huty*, Kraków 1955, s. 33.

15 Zob. T. Ptaszycy, *Fundamenty nowego miasta*, „Miasto” 1952, nr 1, s. 8-11; Tegoż, *Nowa Huta*, „Architektura” 1953, nr 3, s. 71-74. T. Ptaszycy w związku z budową Nowej Huty został w 1949 r. oddelegowany do Krakowa przez Zakład Osiedli Robotniczych, a projekt kierowane przez niego zespołu wyłoniony został w drodze konkursu. Obecnie jednak brak jest szcze-gółowych i wiarygodnych archiwalnych informacji na temat przebiegu konkursu.

Natomiast na wschodzie granicę miasta wyznaczały rzeka Dłubnia oraz przebiegająca niemal równolegle do niej droga wiejska z Mogiły do Bieńczyc. Obecnie pierwotny zarys Nowej Huty wyznaczają: od południa al. Jana Pawła II (w miejscu dawnego traktu do Sandomierza, dawniej: al. Planu Sześćioletniego – od pl. Centralnego w kierunku zachodnim, al. Rewolucji Kubańskiej – od pl. Centralnego w kierunku wschodnim) i skarpa wiślana, od zachodu ul. Kocmyrzowska (w miejscu dawnej kolei i drogi z Czyżyn do Kocmyrzowa), natomiast od wschodu ul. Bulwarowa (odpowiadająca w przybliżeniu dawnej wiejskiej drodze z Mogiły do Bieńczyc). Kombinat metalurgiczny zlokalizowano zaś na terenie pomiędzy zabudowaniami wsi Mogiła, Krzesławice, Grębałów, Lubocza, Wadów, Ruszcza, Branice i Pleszów. Lokalną ludność wywłaszczano za symboliczne rekompensaty, a czasem i bez nich¹⁶.

Główny szkielet założenia urbanistycznego Nowej Huty oparto o pięć dróg, promieniście rozchodzących się od pięciobocznego placu Centralnego, usytuowanego na skraju skarpy wiślanej, mniej więcej w połowie odcinka historycznego traktu sandomierskiego pomiędzy centrami wsi Czyżyny i Mogiła. W kierunku północnym z placu Centralnego poprowadzono stanowiącą oś symetrii całego układu al. Róż, która w pierwotnym założeniu miała być główną ulicą reprezentacyjną miasta, łączącą plac Centralny z niezrealizowanymi rynkiem i ratuszem. Pod kątem 45 stopni w stosunku do niej zaprojektowano dwie aleje wychodzące z placu Centralnego: w kierunku północno-zachodnim obecną aleję gen. Władysława Andersa (dawniej: al. Rewolucji Październikowej), natomiast na północny wschód, do kombinatu – obecną aleję Solidarności (dawniej: al. Lenina). Z placu Centralnego, mniej więcej prostopadle w stosunku do al. Róż, poprowadzono obecną aleję Jana Pawła II (dawniej: al. Planu Sześćioletniego – od pl. Centralnego w kierunku zachodnim, al. Rewolucji Kubańskiej – od pl. Centralnego w kierunku wschodnim), załamując ją lekko w miejscu styku z placem. Dzisiejszy przebieg drogi zgodny jest z przebiegiem historycznego traktu sandomierskiego (w kierunku zachodnim prowadzi do centrum Krakowa, natomiast w kierunku wschodnim do Mogiły i Pleszowa oraz dalej na wschód). Wszystkie ulice wybiegające z placu Centralnego, z wyjątkiem al. Róż, posiadają rozdzielone torowiskiem tramwajowym szerokie, dwupasmowe jezdnie¹⁷.

16 J. Salwiński, *Powstanie i rozwój Nowej Huty...*, dz. cyt., s. 723-725; W. Komorowski, *Wartości kulturowe Nowej Huty. Urbanistyka i architektura*, [w:] *Nowa Huta – przeszłość i wizja...*, dz. cyt., s. 107; M. Fabiański, J. Purchla, *Historia architektury Krakowa w zarysie*, Kraków 2001, s. 97; P. Jagło, *Kombinat*, [w:] *Nowa Huta 1949+*, dz. cyt., s. 17; M. Miezan, *Zapomniane...*, dz. cyt., s. 43-44.

17 W. Komorowski, *Wartości kulturowe...*, dz. cyt., s. 107-108; Tegoż, *Nowa Huta – zabytek socrealizmu*, „Krakowska teka konserwatorska” 2000, t. 1, s. 73.

W układzie urbanistycznym Nowej Huty porzucono strefową zabudowę miasta¹⁸. Promienistym układem pięciu głównych arterii podzielono ją na cztery sektory osiedli, oznaczone pierwotnie literami A, B, C i D (w kierunku przeciwnym do ruchu wskazówek zegara)¹⁹ – każdy przewidziany na ok. 20 tys. mieszkańców i składający się z trzech lub czterech osiedli po ok. 5-6 tys. osób. Poszczególne sektory oraz aleje rozchodzące się od placu Centralnego połączono drogami o mniejszym znaczeniu, zwykle poprowadzonymi prostopadłe do al. Róż i w przybliżeniu po planie półkola, którego środek stanowi pl. Centralny. W przestrzeni międzyosiedlowej Nowej Huty wyznaczono również place miejskie, utworzone poprzez specjalny układ budynków wokół, takie jak plac w odcinku alei Róż w bezpośrednim sąsiedztwie placu Centralnego czy Plac Przy Poczcie na osiedlu Willowym (najstarszy w Nowej Hucie). Całe założenie urbanistyczne Nowej Huty nie jest w pełni symetryczne, a zachowuje jedynie ogólne podobieństwo²⁰.

Poszczególne rejon Nowej Huty zabudowywane były etapami, dlatego układ, rozmieszczenie budynków i ich wyraz architektoniczny nie są jednakowe. Jako pierwsze (lata 1949-1950) zabudowywano obszary na północy i południowym-wschodzie Nowej Huty, czyli w rejonach do których można było stosunkowo łatwo dojechać i dowieźć materiały, wykorzystując istniejące drogi i linie kolejowe (obecne osiedla Krakowiaków, Wandy, Willowe, Na Skarpie). Ponadto pierwsze budynki wznoszono jeszcze przed zatwierdzeniem generalnego planu miasta, więc lokowano je na obrzeżach, aby nie wpływały na ostateczny wygląd reprezentacyjnego centrum²¹. Były to wzorowane na projektach Franciszka Adamskiego rozproszone, rytmicznie uszeregowane jedno i dwupiętrowe bloki wolnostojące ze spadzistymi dachami i obszernymi przestrzeniami pomiędzy sobą [Il. 3]. Osiedla te nawiązują do niemieckich kolonii pracowniczych przełomu XIX i XX w.²², międzywojennych polskich osiedli pracowniczych i willowych, anglosaskiej idei *Miasta-Ogrodu* E. Howarda oraz zabudowy warszawskiego Mariensztatu. W okoliczne budynki wkomponowany

18 Wyjątek stanowić miały zespół niezrealizowanych obiektów publicznych rozmieszczonych wokół projektowanego rynku oraz dzielnica przemysłowa.

19 Obecnie literami oznaczone są wyłącznie osiedla położone wokół pl. Centralnego; nazwy pozostałych zmieniono w 1959 r.

20 W. Komorowski, *Wartości kulturowe...*, dz. cyt., s. 108; Tegoż, *Nowa Huta...*, dz. cyt., s. 68, 73-74; S. Juchnowicz, *Nowa Huta – z doświadczeń warsztatu projektowego*, [w:] *Nowa Huta – architektura i twórcy miasta idealnego*, red. A. Biedrzycka, Kraków 2007, s. 28.

21 Plan generalny zatwierdzono 10 lutego 1950 r.

22 Przykłady tego typu realizacji to obecna dzielnica Giszowiec w Katowicach (pierwsza dekada XX w.), willowe osiedle Salwator w Krakowie (po 1910 r.) oraz osiedle przy ul. Królewskiej w Krakowie (1941-1944).

został stary cmentarz mogiński przy obecnej al. Jana Pawła II (dawniej: al. Rewolucji Kubańskiej)²³.

Od 1950 do 1956 r. powstawały budowane zgodnie z doktryną realizmu socjalistycznego osiedla wokół placu Centralnego i wzdłuż głównych arterii, połączone w zwarte ciągi, tworzące obrzeżną zabudowę ulic i obszerne przestrzenie wewnątrzosiedlowe. Ten rodzaj architektury czerpie wzorce z wczesnego renesansu i baroku oraz klasycyzmu, podobnie jak ogólna koncepcja dróg promieniście rozchodzących się z centralnie usytuowanego placu oparta jest na planie połowy renesansowego układu promienisto-koncentrycznego (miasto gwiazdziste). Najpełniej założenia socrealizmu zrealizowała architektura budynków przy pl. Centralnym (1952-1956, J. Ingarden, T. Ptaszycki) [Il. 4]. Typowymi elementami tej zabudowy są: podział elewacji na trzy części, ryzality flankujące bryły, boniowanie w strefie cokołowej, arkady podcieniowe w parterach, *porte-fenêtre* pierwszego piętra, gzymsy i attyki. Dodatkowo kwartały zabudowy socrealistycznej zaprojektowano w nawiązaniu do idei miasta idealnego, w którym ludzie i przestrzeń tworzyliby doskonałą całość, oraz anglosaskiej koncepcji jednostki sąsiedzkiej, zastosowanej przez Clarence'a Perry'ego w latach 20. XX w. w Nowym Jorku i zakładającej samowystarczalność zespołu osiedlowego w zakresie usług. Poszczególne osiedla stanowią zatem hierarchiczny system samowystarczalnych ośrodków, zaspokajających podstawowe potrzeby okolicznych mieszkańców i grupujących ich wokół obiektów tworzących więzi społeczne (żłobki, przedszkola, szkoły, place zabaw, urzędy pocztowe, sklepy, garaże)²⁴. Projektanci Nowej Huty mogli sugerować się także zaleceniami Karty Ateńskiej: lokalizację miasta wybrano uwzględniając kierunek wiatrów, rozdzielono pasem zieleni strefę zamieszkania od strefy przemysłowej, wykorzystano w celach rekreacyjnych istniejące elementy naturalne (Zalew Nowohucki zasilany przez wody rzeki Dłubni i niezrealizowany park wypoczynku wykorzystujący dawne koryto Wisły), rozróżniono ulice osiedlowe, spacerowe, tranzytowe i główne arterie, miejsca pracy powstały stosunkowo blisko miejsca zamieszkania i dobrze je skomunikowano.

Po 1956 r. zaczęły powstawać swobodnie rozmieszczone budynki i osiedla funkcjonalne, nawiązujące do projektów *jednostki marsylskiej*

23 Z. Beiersdorf, W. Komorowski, *Nowa Huta lat pięćdziesiątych. Dziedzictwo – zagrożenia i perspektywy*, [w:] *Zabytki drugiej połowy XX wieku – waloryzacja, ochrona, konserwacja*, red. B. Szmygin, J. Haspel, Warszawa – Berlin 2010, s. 18; J. Salwiński, *Powstanie i rozwój Nowej Huty...*, dz. cyt., s. 726; W. Komorowski, *Urbanistyka i architektura Nowej Huty 1949-1959*, „Rocznik Krakowski” 2005, t. LXXI, s. 191-193; M. Fabiański, J. Purchla, dz. cyt., s. 98.

24 Przestrzenie usługowe, takie jak sklepy czy poczty, lokalizowane były zazwyczaj na parterach budynków mieszkalnych. Wyjątek stanowiły budynki oświatowe – żłobki, przedszkola i szkoły – wznoszone jako wolnostojące obiekty.

Le Corbusiera oraz uproszczonej idei Bauhausu: tzw. „blok szwedzki” na os. Szklane Domy [Il. 5], „blok francuski” na os. Centrum B, a także blok „helikopter” na os. Centrum D oraz pozostałe osiedla sektora D w południowo-zachodniej części Nowej Huty²⁵. Całe założenie urbanistyczne Nowej Huty daje poczucie przestronności, a charakterystycznym jego elementem jest również bogata zieleń miejska²⁶.

O miejskim charakterze przestrzeni Nowej Huty w latach 50. XX w. stanowiły także obiekty użyteczności publicznej, często zamykające osie widokowe oraz tworzące dominanty i kulminanty przestrzenne. Najbardziej udaną socrealistyczną realizacją są budynki Centrum Administracyjnego huty wybudowane w latach 1952-1955 według projektu Janusza Ballenstedta oraz Marty i Janusza Ingardenów i zamykające perspektywicznie al. Solidarności (dawniej: al. Lenina). Jako ważny akcent architektoniczny w tym rejonie zaprojektowano gmachy szkoły mechanicznej w os. Szkolnym i Domu Młodego Robotnika w os. Stalowym, tworzące wspólnie tzw. Bramę Nowej Huty²⁷. Interesujące obiekty znajdują się również na os. Teatralnym, gdzie wybudowano Teatr Ludowy (1954-1955, J. Ingarden i J. Dąbrowski) oraz dawne kino Świt (1951-1953, A. Uniejewski). Drugie nowohuckie kino – Światowid – powstało w latach 1952-1956 przy wschodnim odcinku obecnej al. Jana Pawła II (dawniej: al. Rewolucji Kubańskiej), także według projektu A. Uniejewskiego. W południowej części Nowej Huty na uwagę zasługuje zespół obiektów Szpitala im. S. Żeromskiego (1952-1954, S. Porębowicz i H. Skrzyński). Jego architektura nawiązuje do paryskiego Hôtel des Invalides oraz założeń

25 Zabudowa sektora D nastąpiła stosunkowo późno prawdopodobnie ze względu na bezpośrednią bliskość działającego do 1963 r. lotniska Rakowice-Czyżyny.

26 W. Komorowski, *Wartości kulturowe...*, dz. cyt., s. 108-109; Tegoż, *Urbanistyka i architektura...*, dz. cyt., s. 191-199, 205-209; Tegoż, *Nowa Huta...*, dz. cyt., s. 74-75, 80-83; E. Dubiel, S. Gawroński, K. Walasz, *Walory przyrodnicze Nowej Huty*, [w:] *Nowa Huta – przeszłość i wizja...*, dz. cyt., s. 17-28; A. Lorek, *Nowa Huta na tle miast socrealistycznych*, [w:] *Nowa Huta – architektura i twórcy...*, dz. cyt., s. 21; S. Juchnowicz, dz. cyt., s. 28-29; M. Smaga, *Lata 60. w Nowej Hucie – urbanistyka, architektura i wnętrza* [w:] *Nowa przestrzeń. Modernizm w Nowej Hucie*, red. K. Jurewicz, Kraków 2012, s. 10-14; M. Włodarczyk, *Modernizm lat 60. Architektura i urbanistyka Nowej Huty*, [w:] *Nowa przestrzeń...*, dz. cyt., s. 31-37; Z. Beiersdorf, W. Komorowski, dz. cyt., s. 17-28; J. Salwiński, *Powstanie i rozwój Nowej Huty...*, dz. cyt., s. 725-727, 729, 746-747; L.J. Sibila, *Nowa Huta – architektura i twórcy „miasta idealnego”*, [w:] *Nowa Huta – architektura i twórcy...*, dz. cyt., s. 43; M. Fabiański, J. Purchla, dz. cyt., s. 97-98, 101, 111; P. Jagło, *Architektura Nowej Huty*, [w:] *Nowa Huta 1949+*, dz. cyt., s. 21-28.

27 Inny przykład powiązań osiedli za pomocą osi urbanistycznych stanowią ul. Mościckiego (dawniej: ul. Demakowa), której zachodnia część prowadzi wprost na budynek Teatru Ludowego oraz ul. Rydza-Śmigłego (dawniej: ul. Armii Radzieckiej), której wschodnia część prowadzi na budynek Technikum Elektrycznego. Niezamkniętą perspektywę posiada al. Róż, wybiegająca na osiedle domków jednorodzinnych usytuowane na Wzgórzach Krzesławickich; próba zwięźcenia jej osi jest duży krzyż ustawiony przy kościele na ul. Bulwarowej.

pałacowych. W przestrzeni Nowej Huty rozlokowano również obiekty sportowe, usytuowane głównie na jej obrzeżach: stadion KS Hutnik (1955) przy ul. T. Ptaszyckiego (dawniej: ul. Igołomska) czy stadion KS Wanda (1957) przy ul. Odmogile. Osobną kategorię stanowią budynki oświatowe, które od samego początku budowy Nowej Huty projektowane były indywidualnie. Wymienić tu należy przede wszystkim żłobki i przedszkola (głównie J. i M. Ingardenowie) czy szkoły zawodowe w os. Szkolnym (J. Suliga)²⁸. Plan generalny Nowej Huty pierwotnie nie przewidywał miejsca na kościół²⁹.

Z końcem lat 50. XX w. pierwotne założenie Nowej Huty zostało ukończono, choć nie zrealizowano wszystkich znaczących przestrzeni miejskich. Do najistotniejszych obiektów i przestrzeni niezrealizowanych zaliczyć należy rynek wraz z ratuszem i otaczającymi go budynkami urzędowymi w połowie al. Róż, dom kultury i budynki w południowej części placu Centralnego, obelisk pośrodku pl. Centralnego oraz park wypoczynku w miejscu Łąk Nowohuckich. Brak tych elementów pozbawił Nową Hutę akcentów wertykalnych³⁰ oraz południowego zamknięcia pl. Centralnego³¹. Ze względu na stały wzrost produkcji kombinatu, pociągający za sobą dalszy napływ ludności, od początku lat 60. XX w. rozpoczęto zabudowę kolejnych terenów dawnych wsi – najpierw Wzgórz Krzesławickich, potem Bieńczy, Mistrzejowic i Czyżyn³². Najbardziej znaczącym przeobrażeniem przestrzeni na wschód od Krakowa uległa jednak w ciągu

28 Z. Beiersdorf, W. Komorowski, dz. cyt., s. 18-22; J. Salwiński, *Powstanie i rozwój Nowej Huty...*, s. 725, 727; W. Komorowski, *Urbanistyka i architektura...*, dz. cyt., s. 193-194, 200-203; W. Komorowski, *Nowa Huta...*, s. 81; M. Fabiański, J. Purchla, dz. cyt., s. 98, 101, 111; W. Komorowski, *Wartości kulturowe...*, dz. cyt., s. 108; S. Juchnowicz, dz. cyt., s. 31; E. Dubiel, S. Gawroński, K. Walasz, dz. cyt., s. 17-28.

29 Warto dodać, że w zbiorach Ośrodka Kultury im. Cypriana Kamila Norwida w Krakowie zachował się tryptyk Witolda Chomicza *Kraków – Nowa Huta z lat 50.* z 1954 r., przedstawiający widok Nowej Huty wraz z wieżą kościelną. Teren pod kościół wyznaczono jednak dopiero w 1957 r. na os. Teatralnym. Konkurs na projekt obiektu wygrał wówczas Zbigniew Solawa, jednak już rok później cofnięto pozwolenie na budowę, a w miejscu świątyni powstała szkoła „tysiąclatka”. Na os. Teatralnym pozostał krzyż, który władze próbowały usunąć w 1960 r., co wywołało zamieszki zwane Obroną Krzyża Nowohuckiego. Szerzej o historii Kościoła w Nowej Hucie – zob. J.L. Franczyk, *Na fundamencie krzyża. Kościół katolicki w Nowej Hucie w latach 1949-1989*, Kraków 2004.

30 Poza realizacjami, których nie zawierała pierwotna koncepcja T. Ptaszyckiego i zespołu, najwyższe budynki znajdują się przy pl. Centralnym (5-6 kondygnacji). Im dalej od pl. Centralnego, zwłaszcza wzdłuż wschodniego odcinka al. Jana Pawła II, tym budynki stają się niższe (2-3 kondygnacje).

31 Z. Beiersdorf, W. Komorowski, dz. cyt., s. 22; W. Komorowski, *Urbanistyka i architektura...*, s. 199-200; J. Salwiński, *Powstanie i rozwój Nowej Huty...*, s. 728; W. Komorowski, *Nowa Huta...*, s. 75, 80.

32 P. Jagło, *Architektura...*, dz. cyt., s. 25-26; M. Smaga, dz. cyt., s. 14-18.

zaledwie kilku lat na przełomie lat 40. i 50. XX w. W miejscu dawnych pól uprawnych i sadów, pośród wiejskich zabudowań, na ziemiach wywłaszczonej lokalnej ludności, powstała potężna huta stali i nowe miasto ze swoimi blokami, ulicami i obiektami użyteczności publicznej. Tereny na których zlokalizowano Nową Hutę nie były jednak anonimowe. Posiadały długą rustykalną tradycję kulturową, która wzbogaciła przestrzeń miejską powstałą w drugiej połowie XX w. i jest w niej nadal obecna, choć w szczątkowej formie³³. Symbolem tej bogatej kultury i przypomnieniem o jej twórcach są stare kościoły, pałace i dwory, cmentarze, kapliczki i krzyże przydrożne, a nawet wiejskie domy, raz po raz przywołujące pośród miejskiego krajobrazu Nowej Huty dzieje sprzed 1949 r.

BIBLIOGRAFIA

Źródła drukowane

- ANIOŁA Jan. 1954. *Huta im. Lenina*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- BEIERSDORF Zbigniew, KOMOROWSKI Waldemar. 2010. *Nowa Huta lat pięćdziesiątych. Dziedzictwo – zagrożenia i perspektywy*, [w:] *Zabytki drugiej połowy XX wieku – waloryzacja, ochrona, konserwacja*, B. Szmygin, J. Haspel (red.), 23-55. Warszawa – Berlin: ICOMOS Polska – ICOMOS Deutschland, Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków.
- CHRISTIAN Maria. 1999. *Początki Nowej Huty w prasie i sprawozdaniach Referatu Ochrony Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Krakowie*, [w:] *Narodziny Nowej Huty. Materiały z sesji naukowej odbytej 25 kwietnia 1998 r.*, J. Małecki (red.), 137-169. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa.
- Czas zatrzymany. Fotografie z lat 1883-1963 z terenów Nowej Huty i okolic oraz wybór tekstów*. 2006. A. Gryczyński (red.). Kraków: Nowohuckie Centrum Kultury.
- Czas zatrzymany 2. Wybór tekstów oraz fotografie z terenów Nowej Huty i okolic. Suplement*. 2008. A. Gryczyński (red.). Kraków: Nowohuckie Centrum Kultury.

---

33 Liczne fotografie oraz wspomnienia dot. dawnych wsi na terenie obecnej Nowej Huty zebrał Adam Gryczyński – zob. *Czas zatrzymany. Fotografie z lat 1883-1963 z terenów Nowej Huty i okolicy oraz wybór tekstów*, red. A. Gryczyński, Kraków 2006; *Czas zatrzymany 2. Wybór tekstów oraz fotografie z terenów Nowej Huty i okolic*, t. 1, red. A. Gryczyński, Kraków 2008; *Czas zatrzymany 2. Wybór tekstów oraz fotografie z terenów Nowej Huty i okolic*, t. 2, red. A. Gryczyński, Kraków 2008; *Czas zatrzymany 2. Wybór tekstów oraz fotografie z terenów Nowej Huty i okolic. Suplement*, red. A. Gryczyński, Kraków 2008.

- Czas zatrzymany 2. Wybór tekstów oraz fotografie z terenów Nowej Huty i okolic*, t. 1. 2008. A. Gryczyński (red.). Kraków: Nowohuckie Centrum Kultury.
- Czas zatrzymany 2. Wybór tekstów oraz fotografie z terenów Nowej Huty i okolic*, t. 2. 2008. A. Gryczyński (red.). Kraków: Nowohuckie Centrum Kultury.
- DANILCZYK Leszek, KASPRZYK Maria. 2005. *Wartości kulturowe obszaru dzisiejszych dzielnic nowohuckich. Najcenniejsze zespoły i obiekty zabytkowe do roku 1949*, [w:] *Nowa Huta – przeszłość i wizja. Studium muzeum rozproszonego*, J. Salwiński, L.J. Sibila, (red.), 39-96. Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa.
- DUBIEL Eugeniusz, GAWROŃSKI Stefan, WALASZ Kazimierz. 2005. *Walory przyrodnicze Nowej Huty*, [w:] *Nowa Huta – przeszłość i wizja. Studium muzeum rozproszonego*, J. Salwiński, L.J. Sibila (red.), 17-38. Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa.
- FABIĄŃSKI Marcin, PURCHLA Jacek. 2001. *Historia architektury Krakowa w zarysie*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Forty austriackie w Nowej Hucie*. 2015. Baran Marcin (red.), Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa.
- FRANCZYK Jan L. 2004. *Na fundamencie krzyża. Kościół katolicki w Nowej Hucie w latach 1949-1989*. Kraków: Dom Wydawniczy „Rafael”.
- GARBACIK Roman. 1997. *Historia kolei Kraków-Kocmyrzów*. Kraków: Hagar.
- GOŁASZEWSKI Tadeusz. 1955. *Kronika Nowej Huty*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- GOTFREJÓW-TARNOGÓRSKA Agnieszka. 2009. *Z dziejów krakowskich ewangelików – lata łuczanowickie*, [w:] *Szkice z dziejów Łuczanowic*, M. Fryźlewicz (red.), 27-39. Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa.
- JAGŁO Paweł. 2013. *Architektura Nowej Huty*, [w:] *Nowa Huta 1949+*, Ł. Klimek (red.), 21-28. Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa.
- JAGŁO Paweł. 2013. *Kombinat*, [w:] *Nowa Huta 1949+*, Ł. Klimek (red.), 15-20. Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa.
- JUCHNOWICZ Stanisław. 2007. *Nowa Huta – z doświadczeń warsztatu projektowego*, [w:] *Nowa Huta – architektura i twórcy miasta idealnego*, A. Biedrzycka (red.), 25-34. Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa.
- KALIŃSKI Janusz. 1999. *Forsowna industrializacja Polski w latach 1949-1955*, [w:] *Narodziny Nowej Huty. Materiały z sesji naukowej odbytej 25 kwietnia 1998 r.*, J. Małecki (red.), 55-76. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa.
- KASPRZYCKI Remigiusz. 2010. *Rakówice-Czyżyny w latach 1921-1955. Krakowskie lotnisko w służbie wojskowej i cywilnej*. Kraków: Księgarnia Akademicka.

- KLICH-KLUCZEWSKA Barbara. 2009. *Nowa Huta. Skąd przychodzimy*, [w:] *Moja Nowa Huta. 1949-2009. Wystawa Jubileuszowa*, K. Jurewicz (red.), 7-27. Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa.
- KOMOROWSKI Waldemar. 2000. *Nowa Huta – zabytek socrealizmu*, „Krakowska teka konserwatorska”, t. 1, s. 63-84. Kraków: Urząd Miasta Krakowa. Wydział Architektury, Geodezji i Budownictwa. Oddział Ochrony Zabytków: Agencja Wydawnicza Zebra.
- KOMOROWSKI Waldemar. 2005. *Urbanistyka i architektura Nowej Huty 1949-1959*, „Rocznik Krakowski”, t. LXXI, s. 189-214.
- KOMOROWSKI Waldemar. 2005. *Wartości kulturowe Nowej Huty. Urbanistyka i architektura*, [w:] *Nowa Huta – przeszłość i wizja. Studium muzeum rozproszonego*, J. Salwiński, L.J. Sibila (red.), 97-140. Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa.
- LEMPART Maria, GÓRSKI Jacek. 2009. *Zapomniane dziedzictwo Nowej Huty. Ruszcza i Branice*. Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa.
- LEMPART Maria. 2013. *Mity (i fakty) nowohuckie*, [w:] *Nowa Huta 1949+*, Ł. Klimek (red.), 47-52. Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa.
- LEMPART Maria. 2009. *Krótką historią Łuczanowic*, [w:] *Szkice z dziejów Łuczanowic*, M. Fryźlewicz (red.). Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa.
- LEMPART Maria. 2013. *Nie od razu Nową Hutę zbudowano*, [w:] *Nowa Huta 1949+*, Ł. Klimek (red.). Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa.
- LEMPART Maria. 2006. *Zapomniane dziedzictwo Nowej Huty. Kościelniki*. Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa.
- LEMPART Maria. 2011. *Zapomniane dziedzictwo Nowej Huty. Krzesławice*. Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa.
- LEMPART Maria. 2007. *Zapomniane dziedzictwo Nowej Huty. Łuczanowice*. Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa.
- LEMPART Maria. 2012. *Zapomniane dziedzictwo Nowej Huty. Mogiła*. Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa.
- LEMPART Maria. 2010. *Zapomniane dziedzictwo Nowej Huty. Wadów*. Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa.
- LOREK Andrzej. 2007. *Nowa Huta na tle miast socrealistycznych*, [w:] *Nowa Huta – architektura i twórcy miasta idealnego*, A. Biedrzycka (red.), 7-24. Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa.
- LORETH Zbigniew. 1997. *Pierwsze lata budowy huty w Krakowie*, [w:] Kaczanowska Małgorzata i in., *Dziedzictwo kulturowe Nowej Huty w rozwoju obszaru strategicznego Kraków-Wschód. Materiały konferencyjne*, 32-45. Kraków: Krakowskie Forum Rozwoju.
- ŁUKASIK Henryk, TUROWICZ Andrzej. 2001. *Twierdza Kraków – znana i nieznana. Przewodnik turystyczny*. Cz. 1: *Odcinek północno-wschodni od Wisły do Traktu Olkuskiego*. Kraków: Przedsięwzięcie Galicja.

- MIEZIAN Maciej. 2002. *Nie od razu Nową Hutę zbudowano*. Kraków: Stowarzyszenie Na Rzecz Rozwoju Nowej Huty.
- MIEZIAN Maciej. 2014. *Zapomniane dziedzictwo Nowej Huty. Bieńczyce*. Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa.
- PTASZYCKI Tadeusz. 1952. *Fundamenty nowego miasta*, „Miasto”, nr 1, 8-11.
- PTASZYCKI Tadeusz. 1953. *Nowa Huta*, „Architektura”, nr 3, 71-74.
- PURCHŁA Jacek. 1996. *Miasto niepokorne*, [w:] Purchła Jacek, *Kraków. Prowincja czy metropolia?*, 123-140. Kraków: Universitas.
- SALWIŃSKI Jacek. 1999. *Decyzja o lokalizacji Nowej Huty pod Krakowem. Stan wiedzy* [w:] *Narodziny Nowej Huty. Materiały z sesji naukowej odbytej 25 kwietnia 1998 r.*, J. Małecki (red.), 72-94. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa.
- SALWIŃSKI Jacek. 2008. *Lokalizacja kombinatu metalurgicznego pod Krakowem*, [w:] *Kryptonim „Gigant”. Dzieje nowohuckiego kombinatu w latach 1949-1958*, A. Krawczyk (red.), 7-16. Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa.
- SALWIŃSKI Jacek. 2007. *Powstanie i rozwój Nowej Huty w drugiej połowie XX wieku*, [w:] *Kraków. Nowe studia nad rozwojem miasta*, J. Wyrozumski (red.), 717-720. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa.
- SIBILA Leszek J. 2007. *Nowa Huta – architektura i twórcy „miasta idealnego”*, [w:] *Nowa Huta – architektura i twórcy miasta idealnego*, A. Biedrzycka (red.), 35-50. Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa.
- SMAGA Magdalena. 2012. *Lata 60. w Nowej Hucie – urbanistyka, architektura i wnętrza* [w:] *Nowa przestrzeń. Modernizm w Nowej Hucie*, K. Jurewicz (red.), 7-22. Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa.
- WIELGUS Krzysztof. 2002. *Rakowice-Czyżyny. Lotnisko Krakowa*. Kraków: Muzeum Lotnictwa Polskiego.
- WŁODARCZYK Małgorzata. 2012. *Modernizm lat 60. Architektura i urbanistyka Nowej Huty*, [w:] *Nowa przestrzeń. Modernizm w Nowej Hucie*, K. Jurewicz (red.), 23-55. Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa.
- Zapomniane dziedzictwo Nowej Huty. Pleszów*. 2007. A. Biedrzycka, A. Kutylak-Hapanowicz (red.). Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa.

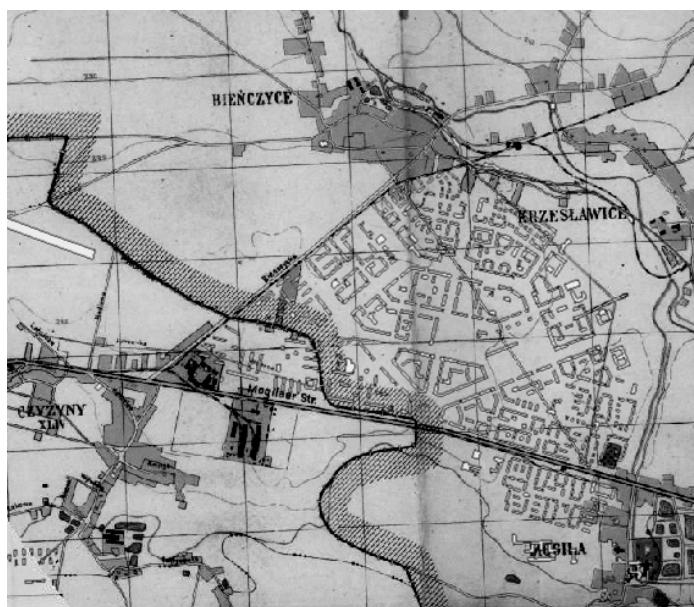
Źródła internetowe

- Nasza historia*, [online], <http://pmi.com/pl> [dostęp 8 sierpnia 2015 r.].
- WARSZAWSKI Marcin, *Historyczna chatupa mogiła czeka na cud*, [online], <http://www.dziennikpolski24.pl> [dostęp 13 czerwca 2016 r.].

Il. 1. Kopiec Wandy, fot. J. Kłaś

Il. 2. Układ budynków starej części Nowej Huty naniesiony na plan Krakowa i okolic z 1944 r., źródło www.msip.um.krakow.pl.png

Il. 3. Pierwszy blok w Nowej Hucie –
os. Wandy 14, fot. J. Kłaś

Il. 4. Fragment zabudowy wokół Pla-
cu Centralnego, fot. J. Kłaś

Il. 5. Blok Szwedzki – os. Szklane
Domy, fot. J. Kłaś